

”Vedettiin viinaa ihan homona!”

Ei-heterot ja sukupuolen monimuotoisuus päihdepalveluissa

Hilkka Lydén

Sisällys

- Esipuhe 3
- 1 Käsitteitä 5
 - 2 Palvelujärjestelmän saavutettavuus 11
 - 3 Ei-heteroiden ja transihmisten erityiskysymyksiä päihdeiden käyttöön ja riippuvuuksiin liittyen 16
 - 4 Ei-heterot ja sukupuoleltaan monimuotoiset päihdepalvelujen asiakkaina 25
 - 5 Seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuoli-identiteetin huomioonottaminen hoitosuhteissa 28
 - 6 Työyhteisön monimuotoisuus 30
 - 7 Hyviä käytäntöjä ja suosituksia 32
 - 8 Luettavaa ja linkkejä 35

Esipuhe

Suomalaiset hyvinvointipalvelut ovat kansainvälisesti korkeaa tasoa. Terveystieteiden, sosiaaliturvan, koulutuksen ja työvoimajärjestelmien palvelut ovat yleisesti kansalaisten saavutettavissa, palvelut ovat laadukkaita ja edullisia. Viime vuosina palvelujärjestelmän yhä paremman saavutettavuuden varmistamiseksi on käynnistetty useita hankkeita.

Tämän oppaan lähtöajatuksena on, että saavutettavat, selkeät, helposti käytettävät ja esteettömät palvelut ovat laadukkaita palveluja kaikille. Palvelujen käyttäjien monimuotoisuutta on hyvä ymmärtää palvelujärjestelmää suunniteltaessa. Ihmisillä on erilaisia tarpeita, jotka vaihtelevat paitsi yksilöiden välillä, myös yksilön itsensä ikääntyessä, pysyvän tai väliaikaisen vamman myötä ja erilaisissa kriisitilanteissa. Erilaiset sosiaaliset ja kulttuuriset tekijät vaikuttavat palvelujen saavuttamiseen; onko palveluista esimerkiksi saatavilla todenmukaista tietoa henkilön ymmärtämällä kielellä tai luottaako palvelujen tarpeessa oleva henkilö järjestelmään riittävästi hakeakseen tukea.

Messiin-projekti, joka kuuluu Euroopan Sosiaalirahaston ja Työministeriön rahoittamiin Equal-yhteisöaloitehankkeisiin, pyrkii osaltaan parantamaan palvelujen saavutettavuutta omalle kohderyhmälleen. Messiin-projekti toimii ehkäisemällä moniperustaista syrjäytymistä, jota saattaa aiheuttaa sukupuolen monimuotoisuus tai ei-heteroseksuaalisen suuntautuminen yhdistyneenä esimerkiksi hivpositiivisuuteen tai päihderiippuvuuteen. Asiakastyön lisäksi projekti palvelee työvoimaviranomaisia sekä sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisia, jotka saavat projektilta koulutuksen, konsultoinnin ja tiedotuksen muodossa tukea asiakastyöhön.

Projekti on tuonut A-klinikkasäätiölle lisää ymmärrystä seksuaalisuuden, sukupuolen ja perhemuotojen moninaisuudesta sekä aihepiiriin liittymisestä päihteiden käyttöön ja riippuvuuksiin. Teemoja on pyritty nostamaan esiin kaikilla A-klinikkasäätiön toiminta-alueilla (kehittäminen, koulutus, tiedotus ja hoito). Projektin perusteema on linkittynyt kiinteästi myös muihin meneillään oleviin A-klinikkasäätiön projekteihin. Näissä projekteissa työskennellään vaikeasti

saavutettavien ja palveluissamme vielä liian heikosti edustettuina olevien väestöryhmien ja heidän palvelutarpeittensa kanssa.

Oppaan tarkoituksena on edistää palvelujärjestelmän saavutettavuutta ja parantaa olemassa olevien palvelujen laatua. Koska opas on Messiin-projektin toteuttama, se keskittyy ei-heteroseksuaalisiin tai sukupuolen moninaisuutta kokeviin henkilöihin erityisesti päihdepalvelujen asiakkaana. Monet oppaassa esitetyt hyvät käytännöt soveltuvat myös muille sosiaali-, työvoima- ja terveysalan tahoille. Palvelujärjestelmän kehittäminen on kaksisuuntainen tehtävä. Toisaalta asiakastyötä tekevät henkilöt ovat vastuussa omasta ammattitaidostaan, asenteistaan ja kouluttautumisesta. Toisaalta esimiesten ja hallinnon on annettava riittävät puitteet työyhteisön toiminnalle ja työn kehittämiseen. Toivon, että tämä opas puhuttelee toimijoita kummallakin taholla.

Helsingissä 19.3.2007

Projektikoordinaattori Hilkka Lydén

A-klinikkasäätiö / Messiin-projekti

1 Käsitteitä

Oppaan rajallisen pituuden vuoksi ei ole mahdollista käsitellä kaikkia aiheeseen liittyviä ilmiöitä niin perusteellisesti kuin ne ansaitisivat. Kehotan lukijaa, joka kiinnostuu jostain tietystä aiheesta, hakemaan lisää tietoa esimerkiksi internetistä, kirjallisuudesta tai koulutuksista, joita järjestää Messiin-projektin päättymisen jälkeenkin esimerkiksi Seksuaalinen tasavertaisuus – Sexuellt likaberättigande SETA ry ja Sexpo säätiö.

Seksuaalinen monimuotoisuus ja heteronormatiivisuus

Meillä jokaisella on seksuaalinen identiteetti tai suuntautuminen. Seksuaalisuuden monimuotoisuudesta puhumisella halutaan tehdä näkyväksi se tosiasia, etteivät kaikki ihmiset ole heteroseksuaalisia, mutta myös se, ettei edes kaikkien heteroseksuaalisten ihmisten seksuaalisuus ole keskenään samanlaista.

Seksuaalinen suuntautuminen tarkoittaa esimerkiksi haaveittemme ja fantasioidemme kohdetta, ihastumisia, toiveitamme elämänkumppanin sukupuolen suhteen, sitä millaisia henkilöitä seksipartnereiksemme haluaisimme. Seksuaalinen suuntautuminen ei ole kuitenkaan vain ihmisen yksityisaluetta, makuuhuoneessa tapahtuvia salaisia asioita. Seksuaalisesta suuntautumisesta puhumme myös silloin, kun puhumme parisuhteen kokemuksista; esimerkiksi kun kerromme käyneemme puolisoimme kanssa viikonloppuna sienimetsässä tai kun kerromme kutoneemme kumppanillemme joululahjaksi villapaidan.

Usein heteroseksuaalisuus näyttäytyy mielissämme niin kyseenalaistamattomana ja ”normaalina”, että puhuttaessa seksuaalisesta suuntautumisesta ajattelemme automaattisesti ei-heteroseksuaalisia seksuaalisuuden muotoja. Tällöin kyse on heteronormatiivisuudesta; ajattelusta, jossa uskotaan tai pidetään tavoiteltavana että ihmiset ovat pääsääntöisesti naisia ja miehiä, jotka muodostavat heteroseksuaalisia parisuhteita toistensa kanssa. Heteronormatiivisuutta on, kun kysytään tytöltä onko hänellä jo poikaystävää, kun luokanopettaja puhuu seksuaalivalistuksessa tulevaisuudesta, jolloin oppilaat alkavat kiinnostua vastakkaisesta sukupuolesta, sitä on kun työntekijä kysyy miesasiakalta onko tällä vaimoa tai tyttöystävää.

Heteronormatiivisuus on hyvin yleistä ja ymmärrettävää. Se saattaa kuitenkin jättää näkymättömäksi asioita, jotka ovat tärkeitä. Esimerkkien tapauksissa saattaa kyseinen tyttö olla ihastunut ystävänsä, joka on myös tyttö. Hän saattaa tuntea itsensä omituiseksi ja kummalliseksi, eikä ehkä ymmärrä tilannetta. Luokanopettaja saattaa saada ujon homopojan luokan takana päättämään vielä lujemmin, ettei ikinä kerro kenellekään ajatuksistaan ja tunteistaan. Työntekijä saattaa tehdä asiakassuhteen luottamukselle vahinkoa, kun asiakas tuntee että hänen täytyy piilottaa itselleen tärkeitä sosiaalisia suhteita joko valehtelemalla olevansa sinkku tai vaihtamalla kumppaninsa sukupuolta puheessa.

Ei-heteroseksuaalisuus

Suomenkielessä ei ole kätevää ja kaiken selittävää termiä kuvaamaan seksuaalisuuden monimuotoisuutta silloin, kun seksuaalinen suuntautuminen on jotain muuta kuin heteroseksuaalisuutta. Joskus on käytetty termiä seksuaalivähemmistöt. Koska kuitenkin tarkkoja lukuja esimerkiksi biseksuaalisuuden yleisyydestä on mahdoton saada, ei vähemmistöstä puhuminen välttämättä ole edes todenmukaista. Seksuaalivähemmistö-termin alle voidaan myös sisällyttää esimerkiksi erilaisia seksuaalisia erityismielitymyksiä, joita tässä yhteydessä ei tarkoiteta.

Tässä oppaassa käytetään seksuaalisen suuntautumisen monimuotoisuuden ohella myönnettävästi hieman kömpelöjä negatiivista syntyviä ilmaisuja ei-heteroseksuaalisuus ja ei-heteroseksuaaliset ihmiset. Tähän joukkoon kuuluvat homoseksuaaliset tai biseksuaaliset ihmiset, ihmiset jotka eivät halua määritellä seksuaalisuuttaan näiden kaksijakoiseen sukupuolikäsitykseen nojaavien käsitteiden kautta, siihen kuuluvat homot, lesbot, bit, aseksuaalit, transdiggarit, omiseksuaalit ja kaikki ne, joiden seksuaalinen suuntautuminen ei ole heteroseksuaalisuutta mutta ei löydy tästä tai muistakaan luetteloista.

Sukupuolen monimuotoisuus

Kuka tai millainen minä olen? Sukupuoli-identiteetillä tarkoitetaan yksilön kokemusta sukupuolestaan. Joskus sukupuoli-identiteetti voi tarkoittaa vahvaa tunnetta ja kuulumista johonkin sukupuoleen. Moni ihminen ei missään elämänsä vaiheessa edes kyseenalaista omaa sukupuoltaan, sitä vain "tietää" olevansa mies tai nainen. Osalla ihmisistä

sukupuoli-identiteetti eroaa siitä sukupuolesta, mitä ehkä muut olettavat. Henkilö, jota ympäristö pitää miehenä, voi tuntea itsensä naiseksi aivan yhtä kyseenalaistamattoman varmasti kuin henkilö, joka on syntynyt naiseksi. Joidenkin ihmisten sukupuoli-identiteetti ei asetu kahden sukupuolen malliin, he eivät määrittele itseään naiseksi eivätkä mieheksi. Sukupuolen monimuotoisuus on termi, jota tässä oppaassa käytetään kuvaamaan sitä sosiaalista, biologista ja yksilöllistä moninaisuutta, joka on läsnä ihmisten sukupuolisessa itseilmaisussa, kokemuksessa, identiteetissä ja kehossa. Välillä käytetään ilmaisua transihmiset yksinkertaisuuden vuoksi. Tällöin tarkoitetaan kaikkia ihmisiä, joilla on transkokemuksia (kokemusta siitä, ettei oma ruumis vastaa identiteettiä). Tämän ilmaisun ulkopuolelle jäävät esimerkiksi intersukupuoliset henkilöt ja monet muut. Oikeampi ilmaisu olisi ehkä henkilöt, joilla on epätyypillisiä sukupuolikokemuksia tai sukupuoleltaan epätyypilliset henkilöt.

Nykyinen juridinen jako kahteen toisensa poissulkevaan sukupuoleen, miehiin ja naisiin, on niin biologisesti kuin sosiaalisestikin ongelmallinen. Yleisesti oletetaan, että ihmisen sukupuoli on yksiselitteinen, muuttumaton ominaisuus, joka jollain tapaa biologiaan nojaten määrää hänen luonteenpiirteitään, käyttäytymistään ja mieltymyksiään. Tähän ajatteluun voi törmätä melkein missä tahansa lehdessä, jossa käsitellään sukupuolten välisiä eroja tai lasten kasvatusta.

”Tasa-arvovuosien ehdottomuuden jälkeen on hitaasti alettu tunnustaa, että pojilla ja tytöillä on erilaisia taipumuksia ja kiinnostuksen kohteita, yksilöllisistä eroista huolimatta. Pojilla on oikeus olla poikia ja tytöillä tyttöjä.”

”Mietin, että osaanko hoitaa tyttöä. Olen ollut niin vahvasti pojan äiti, oletin tämänkin olevan poika.”

”Jo 2-vuotias tietää ja osaa kertoa, onko hän tyttö vai poika ja luokitella myös muut perheenjäsenet ja tutut... Jo 3-vuotiaiden tyttöjen ja poikien suosikkilelut ja -leikit ovat usein hyvin erilaisia... Silti tytöt ovat varsin usein todellisia tyttöjä jo hyvin pieninä. ’Tyttögeenit’ jylläävät, vaikka vanhemmat pyrkisivät tarjoamaan monenlaisia virikkeitä. Geeniero on ilmeinen, vaikkei sitä ikinä osattaisi tieteellisesti täysin selittää... Sukupuolten erilaisuus on kiehtovaa mutta myös haaste vanhemmille. Tyttöjen ja poikien äitinä ja isänä ei pärjää ihan samoin eväin.”

On arvioitu¹, että jopa 10 % väestöstä sukupuolikromosomit ovat jotain muuta kuin XX (yleensä nainen) ja XY (yleensä mies). Myös ihmisillä, joiden kromosomit ovat muotoa XX tai XY on keskenään hyvin erilaisia määriä nais- ja mieshormoneja. Biologian perusteella siis huomattavan suuri osa ihmisistä on jotain muuta kuin tyttöjä ja poikia, naisia ja miehiä. Kun tähän lisätään kaikki erilaiset sukupuolen kokemisen ja toteuttamisen muodot, poikatyöistä ja tyttömäisistä pojista erilaisiin aikuisiin, voidaan todeta että sukupuolen monimuotoisuus ei ole vain mielenkiintoinen yhdenvertaisuuteen liittyvä ajatus, vaan todellista totta hyvin monen ihmisen arkipäivässä.

Intersukupuolisuus²

Intersukupuolisuudella tarkoitetaan tilaa, jossa henkilön sukupuoli ei ole tarkkaan määritettävissä kaksijakoisen sukupuolikäsityksen mukaan. Intersukupuolisilla lapsilla saattaa olla erilaisia yhdistelmiä sukurauhasia ja erimallisia sukupuolielimiä, joiltain osin naisellisia ja joiltain osin miehisiä. Tämä tulee joskus esiin jo syntymässä, joskus murrosiässä, joskus ei lainkaan. Arviolta 4–6 lasta 10 000:sta on selvästi intersukupuolisia.

Intersukupuolisen lapsen syntyminen on usein vanhemmille ja myös hoitavalle henkilöstölle järkytys. Lapsessa on jotain vikaa; ei voida lähettää onnellisia tekstiviestejä pikkuprinseistä tai pikkuprinseissoista, jotka saapuivat ilahduttamaan vanhempiansa elämää. Intersukupuoliset ihmiset haastavat ehkä voimakkaimmin jäykän kaksijakoisen sukupuolikäsityksen. Osa intersukupuolisista aikuisista määrittelee itsensä naiseksi, osa mieheksi, osa ei tunne kuuluvansa kumpaankaan luokkaan vaan on niiden välissä, ulkopuolella tai rajalla.

Transsukupuolisuus

Transsukupuolisuudella tarkoitetaan tilaa, jossa yksilöllä on voimakas sukupuoliristiriita. Keho ja omaksi koettu sukupuoli eivät vastaa toisiaan. Lapsen sosiaalistumisprosessi tiettyyn sukupuoleen on arvoitus. Siksi ei osata myöskään selittää, miksi osa lapsista (ja myöhemmin aikuisista) tuntee hyvin voimakkaasti kuuluvansa muu-

1 Esimerkiksi Maarit Huuska: <http://messiin.info/index.php?s=seksuasukupuoli&p=31> [tiedot 19.1.2007]

2 Tekstin pohjana on käytetty Mika Venhola: <http://www.transtukipiste.fi/intersukupuolisuus/> [tiedot 19.1.2007]

hun sukupuoleen kuin mihin hänet syntymässä on määritetty. Tämä sukupuoliristiriita – tunne siitä että oma keho ja sen muutokset, muiden suhtautuminen minuun, odotukset joita minuun kohdistetaan, nimi ja moni muu asia ovat aivan väärin – voi olla hyvin voimakas ja läpileikkaava kokemus. Osa transsukupuolisista hakeutuu sukupuolen korjausprosessiin, jossa juridinen, sosiaalinen ja osa fyysisestä sukupuolesta korjataan identiteettiä vastaavaksi. Prosessin kautta ihmisen on rakennettava uudelleen suhteensa ympäröivään maailmaan ja jäsennettävä itsensä uudelleen sen osana. Monesti sukupuolen korjausprosessi ratkaisee sukupuoliristiriidan kokonaan. Suuri osa transsukupuolisista elääkin korjausprosessin jälkeen elämää tavallisina, vaikkakin kokemusmaailmaltaan rikkaampina, naisina ja miehinä. Kun puhutaan transnaisista, tarkoitetaan biologiseksi mieheksi syntynyttä henkilöä, joka identiteetiltään on nainen; transmies taas on mies, joka biologisesti on ollut nainen. Transihmisiä puhutellaan sen sukupuolen mukaan, jonka he kokevat oikeaksi.

Transvestisuus

Osalla ihmisistä on kyky samaistua molempiin sukupuoliin. Transvestiitilla henkilöllä on voimakas sisäinen tarve eläytyä eri sukupuoleen, esimerkiksi mies ilmaisee omia naisellisia puoliaan vaikka pukeutumalla, meikkaamalla, elekielellä ja muulla naisellisella rooli-ilmaisulla. Transvestiitti kokee olevansa omaa biologista sukupuoltaan, mutta haluaa ajoittain eläytyä vastakkaisen sukupuolen rooliin. Kulttuurissamme on hyväksytympää, että naisella on miesten vaatteita tai maskuliininen tyyli, jolloin naisten transvestisuus usein jää näkymättömiin. Transvestiittimies on yleensä heteroseksuaalinen. Eräisiin homo- ja lesbokulttuureihin kuuluva drag king/queen on tarkoin harkittuja toisen sukupuolen piirteitä provosoivasti lainaileva henkilö. Kysymys on tällöin lähinnä viihdyttämistarkoituksessa toteutetusta eläytymisestä toiseen sukupuoleen eikä niinkään transvestisuudesta.

Transgender

Transgender elää pysyvästi mieheyden ja naiseuden rajamailla. Osa transgenderleistä tuntee omaksi sukupuolekseen toisen sukupuolen kuin mitä hän biologiselta sukupuoleltaan on ja toivoo tulevansa

kohdelluksi omaksi kokemansa sukupuoliryhmän jäsenenä. Transsukupuolisesta henkilöstä poiketen hän ei kuitenkaan tarvitse tai halua ruumiillisia sukupuoliominaisuuksia muuttavaa sukupuolenkorjaushoitoa. Osa transgendereistä tuntee itsensä joillakin kokemuksensa alueilla mieheksi ja toisilla alueilla naiseksi. Englannin kielen ”transgender”-käsitettä käytetään myös toisessa, laajemmassa merkityksessä, jolloin se tarkoittaa kaikkia transihmisiä.

Perhemuotojen moninaisuus

Perheiden monimuotoisuus on osa kulttuurista rikkauttamme. Perhe muodostuu rakkaudesta tai yhteenkuuluvaisuuden tunteesta, ei pelkästään biologisista siteistä. Joissain perheissä on äiti, isä ja heidän yhteiset lapsensa. Uusioperheiden monet muodot ovat sekoittaneet ydinperheen mallia; on sinun lapset, minun lapset ja meidän lapset ja lasten toiset vanhemmat. Jossain perheessä saattaa olla vain yksi vanhempi ja lapsi, toisessa sekä äitejä että isiä kaksin kappalein kumpiakin. Mikäli vanhemmista (tai lapsista) osalla on ei-heteroseksuaalinen identiteetti tai transkokemuksia ja myös perheen itse tuntiessa ilmaisen heille sopivaksi, voidaan puhua sateenkaariperheistä. On tärkeää muistaa, että puhuttaessa seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen monimuotoisuudesta, ei puhuta vain yksilöistä ja heidän ominaisuuksistaan. Jokaisella on lähipiiri ja perhe, jollei itse muodostettu niin ainakin se, johon on syntynyt. Monesti ei-heteroseksuaalisilla ja sukupuolensa epätyypillisesti kokevilla saattaa olla lähtöperhettään vahvemmat siteet ”laajennettuun perheeseen”, jossa lähisukulaisten asemassa ovat esimerkiksi ystävät, asuinkumppanit tai entiset ja nykyiset puoliset.

2 Palvelujärjestelmän saavutettavuus

Puhuttaessa esteettömyydestä tulee varmasti monelle ensimmäisenä mieleen pyörätuolilla kulkeva tai aistivammainen henkilö, luiskat sisäänkäyntien yhteydessä tai pistekirjoitus. Esteettömyys, jota käytetään tässä oppaassa rinnan saavutettavuuden kanssa, on kuitenkin laajempi käsite. Sillä tarkoitetaan yhtä hyvin fyysisten, sosiaalisten kuin asenteellistenkin esteiden minimointia palvelun tarjoajan ja käyttäjän välillä. Palvelun tuottajan esteettömyysajattelu sopii yhtä lailla arkkitehdin, teollisen muotoilijan, www-sivujen suunnittelijan kuin sairaanhoitajan tai päihdetyöntekijänkin arkeen.

Fyysisen ympäristön esteettömyys

Selkeät opasteet, looginen tilankäyttö, hyvin valaistut tilat, riittävän kokoiset ja toimivat hissit, melun ja kaikumisen vähentäminen esimerkiksi pintamateriaalien valinnoilla, riittävän tilavat käytävät ja turvalliset lattiamateriaalit, joilla ei ole riskiä horjahtaa, liukastua tai pudota ovat kaikille tilojen käyttäjille hyödyllisiä. Moni ihminen joutuu pysyvästi tai tilapäisesti toimimaan normeista poikkeavalla tavalla; oli kyse sitten murtuneesta peukalosta, painavista ostoskasseista tai toisen käden puuttumisesta, on helpompaa jos ovien avaamiseen ei tarvita kuin yksi käsi. Osa ihmisistä joutuu pysyvästi käyttämään apuvälineitä tai avustajia liikkumiseen. Liikkujan tilantarve vaihtelee olosuhteiden mukaan; lastenvaunujen kanssa tarvitaan pituussuunnassa enemmän tilaa, kaksostenrattaat vievät leveyssuunnassakin tilaa, pyörätuolin kääntösäde on huomioitava, joskus pitää kahden ihmisen kyetä kulkemaan rinnakkain esimerkiksi näkövammaista saatettaessa.

On hyvä tarkistaa olemassa olevien tilojen fyysinen esteettömyys asiantuntijan kanssa. Uutta rakennettaessa esteettömyysnäkökulman huomioiminen on taloudellisinta – huonosti suunniteltua on kallis korjata jälkikäteen! Voit kysyä lisää esimerkiksi Vammaisten yhdyskuntasuunnittelupalvelusta (VYP), joka on Invalidiliiton alaisuudessa toimiva yksikkö.

Ei-heteroseksuaalisten tai sukupuoleltaan epätyypillisten ihmisten kohdalla fyysinen esteettömyys tarkoittaa esimerkiksi sitä, ettei tiloja ole jaettu voimakkaan sukupuolittuneesti. Mikäli halutaan pitää kiinni erillisistä naisten ja miesten WC- tai pukeutumistiloista, tulisi niiden lisäksi olla myös helposti saavutettava sukupuolineutraali vaihtoehto, tila johon mennessä vaikka maskuliinisen lesbonaisen ei tarvitse joutua epäasiallisen käyttäytymisen kohteeksi.

”On se kyl aika väsyttävää, kun melkein aina ku menee vessaan, alkaa joko se tuijottaminen, tai sit sanotaan suoraan että on poika tainnu eksyä väärään paikkaan. Joskus muijat alkaa kirkua ja huutaa että pois pois täältä mies. Siinä sit miettii että pitäiskö sitä aina vessaan mennessä vetää paita jo valmiiks ylös että ne näkis tissit, vai mitä pitäis tehdä. Aina tarvi selitellä. [...] Onneks joskus on invavessoja, mitkä ei oo lukossa, niihin ku menee nii ei ainakaan tarvi tunnustaa sukupuolta joka kerta ja saa olla rauhassa.”³

Potilashuoneet ja päihdepalvelujen osastot ovat myös usein sukupuolen mukaan jaoteltuja. Mihin sijoitetaan nainen, joka fyysisiltä ominaisuuksiltaan ja henkilötunnuksen mukaan on mies, mutta pukeutumiseltaan, identiteetiltään ja käytökseltään nainen? Entä henkilö, jonka kohdalla määrittely on mahdotonta ja joka itsekin ei tunne olevansa jompaa-kumpaa? Aiheuttaako avoimesti homoseksuaalinen mies hankalia tilanteita osastolla tai voivatko muut naiset mennä samaan aikaan saunaan avoimesti lesbon kanssa? Työyhteisön on hyvä pohtia näitä kysymyksiä jo valmiiksi, jotta toimintatavat ovat valmiina seuraavan asiakkaan tullessa. Potilaan tai asiakkaan itsemäärittely on yleensä suositeltava lähtökohta. Mikäli hän määrittelee itsensä johonkin sukupuoleen kuuluvaksi, on hyvä kohdella häntä sen mukaan. Seksuaalisuuden ja seksuaalisen käyttäytymisen suhteen on hyvä, että kaikilla on yhteiset säännöt, joista ollaan tietoisia ja joita noudatetaan suuntautumisesta huolimatta.

”Jälkikäteen oon kyllä miettiny. Että A-klinikalta löyty helposti transturvalinen työntekijä, mutta katkopaikan löytyminen oli vaikeaa. Että siinä oli se asiakkaan totuus vastaan se realitotuus.”

3 Tässä oppaassa käytetään usein haastatteluja ja asianosaisten omia kertomuksia elämästään ja eri tilanteista, joissa he ei-heteroseksuaalisina tai sukupuolen moninaisuutta kokeneina päihdeongelmaisina ovat olleet. Tunnistamisen vaikeutumiseksi olen poistanut kaikki ikään, sukupuoleen ja erityiskysymyksiin viittaavat tiedot kertomuksista.

Mikäli asiakkaan sukupuoli tai seksuaalisuus herättää työyhteisössä tai muiden palvelujen käyttäjien keskuudessa hämmennystä, tulee näistä asioista voida keskustella työnohjauksessa ja tarvittaessa pyytää paikalle ulkopuolinen asiantuntija kouluttamaan, esimerkiksi SETasta tai Sexpo säätiöstä.

Kielellinen esteettömyys

Onko asiakkaan äidinkielellä saatavilla tietoa muodossa, jonka hän ymmärtää? Onko asiakkaalla mahdollisuus tulkkipalveluihin hänen niitä tarvitessa? Maahanmuuttaja-asiakkaan virallinen oikeus tulkkipalveluihin päättyy tietyn ajan, usein viiden vuoden, kuluttua. Kaikkien kielitaito ei kuitenkaan tämän jälkeenkään ole riittävä erityisesti monimutkaisista ja henkilökohtaisista asioista keskusteluun. Mikäli suomenkieltä ei käytä aktiivisesti kurssien jälkeen ja ulkopuolella, vaan ihminen on pääsääntöisesti samaa äidinkieltä puhuvien seurassa, on luonnollista, ettei kielitaito kehity eikä pysy yllä. Lasten ei voi olettaa toimivan vanhempiensa tulkkina asioitaessa terveys- ja sosiaalipalvelujen työntekijöiden luona. Ikävä kyllä kielitaitoisten työntekijöiden ja tulkkausmäärärahojen puutteessa tämä usein on ainoa keino ymmärtää ja tulla ymmärretyksi.

Huolimatta kieliasetuksesta, eivät ruotsinkieliset henkilöt edelleenkään saa aina palvelua omalla äidinkielellään; palvelujen saaminen riippuu voimakkaasti henkilön asuinpaikkakunnasta. Viittomakielisten palvelujen saaminen on myös hyvin rajallista, yleensä kolmannen sektorin ja tulkkauspalvelujen varassa.

Toisaalta virallinen kieli on usein vaikeaselkoista ymmärtää myös äidinkielenään suomea puhuvalle henkilölle; erilaisten lomakkeiden täyttö tai oppaiden lukeminen saattaa olla kohtuuton ponnistus erityisesti silloin jos ymmärryskyky on eri syistä alentunut.

Kielellistä esteettömyyttä voidaan kehittää pyrkimällä mahdollisimman selkeään ja yksinkertaiseen kielen, selkokieleen, aina tehtäessä esitteitä tai lomakkeita. Huolimatta työvoimapulasta, joka ainakin alueellisesti vaivaa sosiaali- ja terveysalaa, olisi hyvä kiinnittää huomiota rekrytoinnissa myös kielitaitoon; mikäli työntekijä pystyy puhumaan (tai viittomaan) muilla kielillä kuin suomeksi, on asiointi huomattavasti helpompaa.

Sanojen valinta

Sanavalinnat ovat kielellisen esteettömyyden yksi peruselementistä. Ei-heteroiden ja sukupuoleltaan epätyypillisten ihmisten kohdalla se on erityisen tärkeää. Aina ei kuitenkaan työntekijä voi tietää asiakkaan erityispiirteitä. Ei-heteroseksuaalisuudesta ja sukupuolen monimuotoisuudesta puhutaan joskus näkymättöminä vähemmistöinä. Siksi olisi hyvä pyrkiä sukupuolineutraaliin, sensitiiviseen ja avoimeen kieleen kaikkien asiakkaiden kohdalla. Mikäli asiakkaalta kysytään onko hänellä kumppania tai puolisoa tai elääkö hän parisuhteessa, kuulee sen jokainen oikein. Heteroseksuaalinen asiakas voi vastata että kyllä, minulla on vaimo/mies. Ei-heteroseksuaalinen asiakas kuulee että työntekijä on avoin eri vaihtoehdoille ja voi vastata esimerkiksi elävänsä rekisteröidyssä parisuhteessa tai eronneensa tyttö-/poikaystävästään puoli vuotta aiemmin.

”Mää soitin kerran ja varasin ittelleni käyntiajan yhteen firmaan. Oltiin menossa yhdessä puolison kanssa, ja mää kokoajan puhuin että mun puoliso sitä ja puoliso tätä ja tota. Kun me sitten mentiin sinne ja tää äijä näki että mulle onkin nainen mukana, se oli niin vihanen että melkein tärisi. Se huus mulle että säähän sanoit puhelimesta että sun mies tulee mukaan, syytti et miten mää tällai valehtelin. Mää sit huutamaan takasin että miten hitossa mää muka oisin sanonu että mää otan miehen mukaan, et kyllä mää nyt tiesin jo silloin mitä sukupuolta mun vaimo on. Että sää ite kuulit sen miehen kun mää sanoin puoliso. Lähettiin siitä sit aika äkkiä eikä kauppoja tosiaankaan tullu, tyhmä myyntimies tommonen mutta musta tosi kuvaavaa miten ihmiset kuulee ihan tasan mitä niitä ite huvittaa vaikka mitä sanos.”

Asenteellinen esteettömyys

Myös nonverbaalinen viestintä on osa esteettömyyttä. Vaikka työntekijä osaisi käyttää ”oikeita” ilmaisuja, mutta elekielellään, äänensävyllään tai puheen painotuksilla viestii, että ei halua kuulla mitään ”normaalista” poikkeavaa, asiakas ei todennäköisesti uskalla tai halua paljastaa elämästään asioita, jotka olettaa työntekijän jo etukäteen tuomitsevan. Asiakastyötä tekevä henkilö voi laskea ei-heteroseksuaalisten ja transihmisten osuuden omista asiakkaistaan; mikäli

asiakkaista vähintään viidestä kymmeneen prosenttia on tuonut esille oman ei-heteroseksuaalisuutensa tai transkokemuksensa, on luku todennäköisesti kohdallaan. Mikäli asiakkaita on pitkällä työuralla ollut vain muutama tai ei lainkaan, on työntekijän ehkä aiheellista kiinnittää huomiota omaan työtapaansa ja pohtia miksei asia ole tullut ilmi.

Ammatillisuus ja ammatti-identiteetti ovat tärkeitä työkaluja kellen tahansa työntekijälle. Sosiaali- ja terveydenhuoltoalalla on kuitenkin ensiarvoisen tärkeää, ettei ammatillisuuden kuoren alla unohdeta kehittää omaa ajattelua ja asenteita. Jokainen työntekijä pyrkii varmasti tekemään työnsä mahdollisimman hyvin. Mikäli hän kuitenkin on sitä mieltä että maahanmuuttajat ovat pääsääntöisesti sosiaaliturvan hyväksikäyttäjiä, vammaiset säälittäviä, romanit väkivaltaisia tai epäluotettavia, homous synti tai sairaus tai että transihmiset ovat kummallisia, ei mikään niin sanottu ammatillinen työote kykene peittämään asiakkaalta sitä, ettei työntekijä osaa suhtautua häneen luontevasti ja hänen yksilöllisyyttään kunnioittaen. Mikäli työntekijä tunnistaa itsessään haitallisia ennakkoluuloja, on hyvä käsitellä asiaa työnohjauksessa ja pohtia lisäkoulutuksen tarvetta. Työnantajan velvollisuus on puuttua epäasialliseen asennoitumiseen. Tämä tulee esiin esimerkiksi kahvipöytäkeskusteluissa, joissa asiakkaista tai työtovereista puhutaan halventavasti tai epäkunnioittavasti. Mikäli asennemuutos ei ole mahdollinen, on lupulta eettisintä ohjata asiakkaita toisille työntekijöille. Vastuu koulutuksesta ja asiantuntijuuden lisäämisestä on aina työntekijällä ja työyhteisöllä, asiakkaan ei voi olettaa toimivan työntekijän ohjaajana tilanteessa,

”[Eräs työntekijä] kysyi multa muuttuuko [ihmisten juomatavat yleensä sukupuolen korjausprosessin myötä]... että miten teillä ihmiset käyttäytyy, niinku et miten teidän naiset juo vaikka [prosessin jälkeen]. Mä sit siinä että kai se olutpullo vaihtuu viinilasiin. Siis jos on tyttökausi niin voidaan ottaa sitä siideriä.” jossa hän itse tarvitsee tukea.

Työntekijän asenne saattaa vaikuttaa myös positiivisesti. Onnistumiskokemukset ”mukavien” työntekijöiden kanssa kerrotaan omassa yhteisössä eteenpäin, jolloin kokemuksella on ehkä koko yhteisön puhetta onnistumiskokemuksiin suuntaava vaikutus ja hoitoon hakeutuminen helpottuu.

3 Ei-heteroiden ja trans- ihmisten erityiskysymyksiä päihteiden käyttöön ja riippuvuuksiin liittyen

Aivan kuten päihteiden käyttäjiä ei ole kahta samanlaisia, ei myöskään ole kahta samanlaista ei-heteroseksuaalista tai transkokemuksellista päihteidenkäyttäjää. Vaikka tässä luvussa esitetään joitain pääsuuntia, on yksilölliset erot pidettävä mielessä ja lähdettävä liikkeelle aina asiakkaan kokemuksesta ja asiakkaan kertomuksesta. Käsittelen tässä luvussa sukupuolen monimuotoisuudesta ainoastaan transteemoja, koska intersukupuolisten tai muiden henkilöiden, joilla on epätyypillisiä sukupuolikokemuksia, päihteiden käytöstä ja riippuvuuksista ei ollut saatavilla tietoa tai kokemuksia. Painotus tässä ja seuraavassa luvussa on ei-heteroseksuaalisuudessa, sillä tämä on huomattavasti transteemoja tutkitumpi. Oletan, että osa teemoista on yhteneviä sekä transihmisten että muidenkin sukupuolen monimuotoisuutta kokevien henkilöiden suhteen. On myös hyvä pitää mielessä näiden teemojen limittyminen toisiinsa. Henkilöillä, joilla on epätyypillisiä sukupuolikokemuksia tai sukupuoliristiriitaa, on joskus ei-heteroseksuaalisia kokemuksia. Homo- ja lesboyhteisöt ovat perinteisesti olleet turvallinen vaihtoehto etsiä kumppaneita ja tuoda esiin omaa epätyypillistä sukupuoltaan, joten yksilön kohdalla voi olla monta tähän aihepiiriin liittyvää kysymystä samanaikaisesti.⁴

Useiden tutkimusten mukaan⁵ sekä päihteiden käyttö että ongelmien esiintyvyys on korkeampi ei-heteroseksuaalisilla henkilöillä kuin muilla. On mahdollista että sama pätee myös transihmisiin,

4 Tässä ja seuraavassa luvussa minulle tärkeä lähde on ollut Jussi Nissisen pro gradu-työ Homo- ja biseksuaalisuuden huomioonottaminen päihdehuollossa. Sosiaalipsykologian pro gradu-tutkielma, Syyskuu 1995, Helsingin yliopisto. Myöhemmin viitteissä Nissinen (1995). Olen nojannut hänen esittämiinsä ajatuksiin ja hänen tutkimustuloksiinsa useassa kohdassa, myös sellaisissa joissa en sitä erityisesti ole nostanut esiin.

5 Esimerkiksi Nissinen (1995) ja Y. Roy: Alcoholism and addiction in homosexuals: Etiology, prevalence & treatment (1995), lähde <http://www.royy.com/pap.html> [tiedot 8.1.2007]

mutta tutkimustietoa aiheesta ei ole toistaiseksi saatavilla. Joidenkin arvioiden mukaan noin kolmanneksella homomiehistä ja miehistä, joilla on seksiä miesten kanssa, on ollut päihteidenkäyttöön liittyviä ongelmia jossain elämänsä vaiheessa. Vuonna 1989 julkaistussa tutkimuksessa⁶ alkoholinkäyttöön liittyviä ongelmia raportoi sekä homomiehistä että lesbonaisista noin neljännes, kun heteroseksuaalisilla miehillä luku oli 16 % ja naisilla 8 %. Huolimatta nykyisistä asenneilmapiirin ja lainsäädännön muutoksista, on tilanne edelleen samansuuntainen.

Päihteiden ongelmakäyttö on monimuotoinen ilmiö. Päihderiippuvuutta selitetään monin eri tavoin. On olemassa erilaisia teorioita biologisista selitysmalleista psykoanalyttisiin käsityksiin tai oppimisteorioihin, joilla hahmotetaan tilannetta ja sen syitä. Ei-heteroseksuaalisten ja transihmisten päihteiden ongelmakäytön ei voida väittää johtuvan heidän persoonallisuudestaan tai pelkästään heidän seksuaali- tai sukupuolierityisyydestään. Kyseessä on monitahoisempi ja kasautuva ongelmakenttä. Ihmisillä, joilla on elämässään vähintään yksi seikka, joka saattaa aiheuttaa syrjintää ja kielteistä erityiskohtelua, on usein riski kärsiä moniperustaisesta syrjäytymisestä. Ei-heteroseksuaalisilla ja transihmisillä on paljon yhteisiä tekijöitä myös muiden ei-hyväksytyjen vähemmistöjen kanssa. Sosiaaliset ja yhteisölliset paineet ja vaatimukset, vierauden tunne, verkostojen puute ja koettu syrjintä ovat omiaan lisäämään päihteiden ongelmakäytön riskiä monella.

On hyvä muistaa, että ei-heteroseksuaalisilla ihmisillä ja ihmisillä joilla on epätyypillisiä sukupuolikokemuksia, on myös mielen-terveysongelmia samoin kuin muulla väestöllä. Mielenterveysongelmat eivät aina tai edes usein johdu henkilön seksuaalisuudesta tai sukupuolierityisyydestä. Päihteiden käyttöön mielen-terveysongelmien voi olettaa vaikuttavan kuitenkin samoin kuin muillakin.

Sosiaalinen tarkastelu

Historiallisesti ei-heteroseksuaaliset suhteet ovat olleet kiellettyjä ja suurelta osin näkymättömiä. Mahdollisuus tavata toisia samantyyppisiä ihmisiä, solmia suhteita ja saada seksiseuraa on ollut rajoitettua.

6 McKirnan, D. J. & Peterson P. L (1989): Alcohol and drug use among homosexual men and women: epidemiology and population characteristics. *Addictive Behavior*, 14 (5) 545–553. Lähde Nissinen (1995).

Kaupungeissa elämä on keskittynyt ravintoloihin: niissä moraalिन rajoitukset ovat olleet vähäisempiä kuin muussa sosiaalisessa kanssakäymisessä. Ravintoloiden ohella tapaamispaikkoina ovat olleet erilaiset yksityiset juhlat, joissa usein on tarjottu ja käytetty päihteitä.

Rikoslaki muuttui Suomessa vasta 1971, jolloin homoseksuaalisuus lakkasi olemasta rikos. Vuonna 1981 homoseksuaalisuus poistui sairausluokituksesta, mikä joidenkin arvioiden mukaan koski noin 100 000 ihmistä. Ensimmäinen seksuaalisen suuntautumisen nojalla syrjinnän kieltävä laki tuli Suomeen 1995, laki parisuhteen rekisteröinnistä vuonna 2002 ja laki transsukupuolisen henkilön sukupuolen vahvistamisesta vuonna 2003.

Huolimatta lainsäädännön edistysaskelista, on asenneilmapiirissä vielä paljon kehittämistä. Tätä kirjoitettaessa odotetaan voimaantulevaksi lakia, joka sallii naisparien ja itsellisten naisten hedelmöityshoidot. Edelleen ollaan silti kaukana tilanteesta, jossa ei-heteroseksuaaliset parisuhteet nähtäisiin yleisesti yhtä hyväksyttävänä tai arvokkaina kuin heteroseksuaaliset.

Koska ei-heteroseksuaalinen parisuhdeinstituutio on vielä hyvin uusi, on eletty pitkään tilanteessa, jossa virallinen tuki parisuhteille on puuttunut. Jokainen parisuhde on siis tavallaan riippunut yksilön omasta toimintakyvystä. Avioliiton tuoma sosiaalinen vakaus on puuttunut ja ongelmien ilmetessä on suhde usein päättynyt nopeammin kuin yhteiskunnan kannalta virallinen suhde.

Intersukupuolisten lasten (osittain myös aikuisten) kohdalla erityiskysymyksenä on tarpeen nostaa esiin sukupuolenmäärittämisleikkaukset. Vielä nykyäänkin monen lapsen kohdalla päädytään pääsääntöisesti kosmeettisiin leikkauksiin hyvin nuorena, vaiheessa jolloin lapsi ei vielä osaa itse sanoa millaiseksi hän sukupuolensa tuntee ja onko hän tyytyväinen ainutlaatuisiin sukupuolieliimiinsä vai haluaako niihin muutoksia. Leikkausten motiivina pidetään halua suojella lasta ympäristön ennakkoluuloilta ja hämmennykseltä, joskus tosin kyseessä on todellista hoitoa vaativa tila. On ehkä aiheellista kysyä, tulisiko ensisijaisesti muokata ympäristöä yksilön ominaisuuksia hyväksyvämäksi, vai yksilöä ympäristön hyväksymään muotoon. Esteettömyysajattelussa yksilön ominaisuuksia kunnioitetaan ja ympäristöä pyritään muokkaamaan niin, että jokainen voi mahdollisimman hyvin, että jokaisella on oikeus olla oma itsensä. Leikkaukset saattavat aiheuttaa lap-

sen loppuelämän ajan kipua ja hankaluutta, seksuaalisen mielihyvän häviämistä ja ainakin vahvan tunteen siitä, että hänen ruumiinsa ei olekaan hyvä sellaisenaan, vaan sitä pitää piilotella, salata ja muokata joskus jopa toistuvasti. Voimakas muiden aiheuttama kokemus oman ruumiin outoudesta voi osaltaan altistaa erilaisiin ongelmiin, myös päihteiden liikkakäyttöön.

Yhteisön syrjintä ja tunne siitä, ettei ole hyväksytty omana itsenään, on voimakkaasti vieraannuttava tunne. Yhä nykyään muutoliikenne pieniltä paikkakunnilta on voimakasta, moni ei-hetero ja transihminen pakenee synnyinpaikkakuntansa ahdasmieliseksi kokeemaansa ilmapiiriä suuriin kaupunkeihin, joissa on helpompi löytää vertaisia, jossa ollaan tottuneempia monimuotoisuuden eri ilmenemismuotoihin ja jossa anonymiteetti takaa yksilölle suuremman vapauden. Muutto vieraalle paikkakunnalle tarkoittaa kuitenkin sitä, että olemassa olevat verkostot heikkenevät. Ihmisen on etsittävä uudet sosiaaliset verkostot. Usein näitä lähdetään rakentamaan homomyönteisiksi tiedetyissä tai suoraan ei-heteroille ja transihmisille suunnatuissa ravintoloissa. Koska päihteet ovat osa verkostojen rakentamista jo alkuvaiheessa, ollaan usein tilanteessa, jossa verkostot myös lisäävät ja ylläpitävät päihdeongelmia.

Osa ei-heteroseksuaalisista osakulttuureista on hyvin päihdemyönteisiä. Reipas juominen ja huumekekokeilut saatetaan nähdä normaalina osana elämää, ja niihin kannustetaan tai jopa painostetaan.

”Ekan kerran ajattelin et vois vähentää kupittamista joskus kymmenen vuotta sitten. Ei sitä nuorena silleen ajattele, juoksee vaan baareissa, vasta lähempänä kolmea kymppiä sitä alkaa tuntua et vois vähentää. [...] Tällä hetkellä mun juominen on myös sosiaalista, kaikki kaverit haluaa vaan istua baarissa. Ehkä mun pitää sit vaihtaa kavereita? [...] On mulla monia hyviä kavereita, mutta moneen liittyy alkoholi. Sitä haluis tehdä muitakin asioita, mutta on paljon vaikeempi saada kavereita esimerkiksi leffaan ku baariin. Jotenki sitä vaihtoehtot kapenee, joko sitä on yksin tai sit lähtee baariin. [...] Tietty myös se [vaikuttaa] että seuraa haetaan aina baareista. Miten moni niinku laittaa vaikka jonneki seuranhakupalstalle ilmoituksen? Pariutuminen on tosi baarikeskeistä.”

Yksilöpsykologinen tarkastelu

Monella ei-heteroseksuaalisella henkilöllä ja transihmisellä on elämänsä jossain vaiheessa eräänlainen identiteettihämmennys. Saattaa tuntua siltä, että on ainoa ihminen maailmassa, joka tuntee näin. Lähes kaikki ei-heterot ja transihmiset kasvavat perheissä, joissa mallina on heteroseksuaalinen parisuhde ja jokainen ihminen on helposti luokiteltavissa tiettyyn sukupuoleen. Toisin kuin monella muulla vähemmistöryhmään kuuluvalla ihmisellä, ei-heteroilta nuorilta ja transnuorilta puuttuu positiivinen samaistumisen kohde ja tuki oman identiteetin kehitykselle kotoa ja lähiympäristöstä. Malleja syrjinnästä ja yhteisön vihamielisyydestä selviämiseen on vaikeampi löytää, kuin esimerkiksi perheessä tai suvussa jossa kaikki kokevat keskenään samankaltaista syrjintää etnisyytensä tai uskontonsa vuoksi. Syrjinnästä ja epäasiallisesta kohtelusta on helpompi keskustella ja siten myös selvittää, kun ympärillä on ihmisiä, jotka ovat aiemmin selvinneet samoista tilanteista.

Hetero-olettamus on yhteiskunnassamme voimakas. Kasvaessaan lapsi ja nuori oppii, että hänen oletetaan kasvavan tytöstä naiseksi ja pojasta mieheksi, hänen oletetaan kiinnostuvan vastakkaisesta sukupuolesta. Kasvavasta lapsesta tai nuoresta saattaa tuntua siltä, että hänen kokemuksensa ovat väärinä. Monet uskonnolliset yhteisöt kieltävät muut kuin heteroseksuaalisen avioliiton pohjalle perustuvat parisuhteet. Homo on valitettavan usein synonyymi tyhmälle, koulujen pihat ovat täynnä ”vitun homoja” riippumatta huutelun kohteen seksuaalisesta suuntautumisesta.

Mikäli seksuaali- tai sukupuoli-identiteetin muodostuminen on vaikeaa eikä yksilö kykene hyväksymään näitä tunteita itsessään, saattaa päihteistä tulla keino elää ristiriitaisessa tilanteessa. Päihtyneenä voi vapaammin ilmaista yksilölle itselleen pelottavia tunteita, myöhemmin ne on mahdollista selittää pois ”kännisekoiluna”. Kontaktin luominen ja seksuaaliset kokeilut helpottuvat päihtyneenä, mutta kokeilujen jälkeen on mahdollista että päihteistä tulee pysyvä osa seksuaalista toimintaa.

”Mähän olin varmaan jotain 27 kun oli ensimmäinen eka kerta jonkun kanssa selvin päin. Mä tajusin että hitto, kymmeneen vuoteen en ollu kenenkään kanssa ollu ilman että nyt ainakin pari lasia viiniä ois otettu ekaks. Kyllä se

jännitti, tosi paljon enemmän kuin muuten ois. Sitä puhuttiinkin varmaan kaks viikkoa etukäteen että oltaisko me silleen vai ei. Kännissä sitä oli aina tosi helppo lähestyä, niinku toisia, sitä oli niin helvetin seksikäs ja haluttava että oletti että kuka vaan lähtee mukaan ja sit vaikka ois saanu pakit niin mitä siitä, olihan sitä aikaa vielä ettiä joku muu.”

Toisin kuin monella muulla vähemmistöryhmällä, useimmilla ei-heteroilla ja transihmisillä on aina mahdollisuus valita tuoko oman erityisyytensä esiin. Mikäli yksilö päättää salata ominaisuutensa, pysyä ”kaapissa”, saattaa tilanne olla erittäin stressaava. Toisaalta jatkuvat ulostulot, itsestään kertominen, saattaa myös olla hyvin stressaavaa, sillä ihminen silloin altistaa itsensä aina torjunnalle ja vihamielisyydelle. Tätä stressiä saatetaan pyrkiä hoitamaan päihteiden käytöllä.

Usein erilainen riskikäyttäytyminen yhdistyy päihteiden käyttöön. Suojaamaton seksi on yleisempää päihtyneenä, jolloin erilaisten tartuntatautien riski lisääntyy. Myös väkivallan uhka lisääntyy päihteiden käytön yhteydessä. Henkilö saattaa haastaa riitaa helpommin kuin selvin päin, toisaalta päihtynyt yksinäinen henkilö kaupungin yössä on helpompi kohde homo- tai transfobisille hyökkäyksille ja ryöstöyrityksille.

Erityiskysymyksiä: transihmiset

Päihtyminen ja erityisesti suurkulutus saattaa olla yksilölle helpottava, sukupuolivapaa tila. Ryyppyporukassa on mahdollista olla anonyymi ja ottaa sellainen rooli, joka tuntuu helpoimmalta. Joskus toki käy niin, että porukka, joka selvempänä kunnioittaa ihmisen itsemäärättelyä, saattaa kuitenkin riittävässä päihtymyksen tilassa ”muistaa totuuden” ja esimerkiksi kertoa transnaista tanssiin hakevalle miehelle tämän aiemmasta sukupuolesta.

”Mä liikuin asunnottomien ynnä muiden sellasten parissa sillon ja olin se ”poika”, emmä pelänny ulostuloa koska ne ei välittäny. [...] Mähän en ikinä ollu trans kun mä käytin, mä olin ”nainen” mutta mulla oli sellanen sukupuoleton lempinimi, mutta siis moni vissiin piti poikana.”

Osalla transihmisistä on ennen sukupuolenkorjausprosessiin lähtöä tai sen varhaisessa vaiheessa itsetuhoista käyttäytymistä. Tämä saattaa ilmetä paitsi itsemurhayrityksinä, viiltelynä ja päihteiden liikakäytönä, myös tappeluihin hakeutumisenä. Omaa miehisyyttä saatetaan yrittää tehostaa ja todistaa väkivallalla joko silloin kun ei vielä uskalleta tunnustaa olevansa oikeasti nainen tai silloin kun ollaan kulke-massa kohti mieheyttä.

Joskus siirtyminen ei-heteroksi oletetusta naisesta tai miehes-tä heteroseksuaaliseen transsukupuolisuuteen tai päinvastoin ei suju ongelmitta. Lähipiirin voi olla vaikea hyväksyä, että yksilön kiinnos-tuksen kohde säilyy samana vaikka hänen oma sukupuolensa ilmenee erilaisena.

”Mut sit on yks asia mitä mä kaipa-an, kun oli kapakoissa niitä älyllisiä kes-kusteluja, sitä oppi tapaamaan niitä ihmisiä siellä. Homokavereiden kanssa, joiden kaa oltiin ja juotiin niin kyllä hyväksyi että [musta] tuli [mies] mutta kun kävi ilmi että olen lisäksi homo niin enää ei mahtunu samaan pöytään ja lesbot ei hyväksyneet.”

Erityiskysymyksiä: miehet, joilla on seksiä miesten kanssa

Ravintoloihin keskittyvässä homokulttuurissa⁷ on usein vallal-la nuoruuden ja kauneuden ihannointi. Toki erilaisiakin osakulttuu-reja on, kuten ns. ”karhumiehet” (isot, kenties mahakkaat, karvaiset miehet). Kilpailu kumppaneista saattaa olla kova, yksilöllä saattaa olla tunne, että on pakko näyttää hyvältä jotta kelpaa. Ikääntyessä erityi-sesti kumppanin puuttuessa saattaa yksinäisyys aiheuttaa masennusta, jota pyritään lääkitsemään päihteillä.

Homomiehiin liitetään myös usein myyttejä, jotka aiheuttavat ylimääräisiä paineita. Osa ei-heteroista miehistä saattaa itsekin pitää osaa näistä myyteistä totena tai ainakin tavoiteltavina. Myyttien mu-kaan homomies on esimerkiksi seksuaalisesti vapautunut, taiteellinen, hyvä sisustamaan, pukeutumaan ja keskustelemaan, hän on joskus

7 Tässä tarkoitan homokulttuurilla sitä yhteisöä, jossa liikkuu ei-heteroseksuaaliseen toimintaan tähtääviä henkilöitä, huolimatta heidän seksuaali-identiteetistään. Koko kappaleessa käytän ilmaisua homo löyhässä tarkoituksessa kuvaamaan miehiä, joilla on suhteita toisten miesten kanssa, sillä myytit ja stereotyytit ovat erityisesti homomiehiin liittyviä. Bi-miehiin ja muihin ei-heteroseksuaalisiin miehiin liitettävät myytit ovat osin erilaisia.

hysterinen ja dramaattinen ja järjestää hienoja illalliskutsuja. Homosuhteet ovat myyttien mukaan seksikeskeisiä. Erityisesti kuva miehen seksuaalisuudesta vaikuttaa voimakkaasti kuvaan homomiesten seksuaalisuudesta: jos yksi mies on aktiivinen ja seksikeskeinen, täytyy siis sellaisen suhteen, jossa on kaksi miestä, olla vielä enemmän sitä. Yhteisön ulkopuolisista myyteistä on ehkä hyvä ottaa vielä esiin usein esitetty, mutta jälleen heteronormatiivinen myytti, jonka mukaan homoseksuaalinen suhde jäljittelee heteroseksuaalista suhdetta. On oletus, että toinen miehistä (tai lesbosuhteessa toinen naisista) ottaa feminiinisemmän ja toinen maskuliinisemmän roolin. Vaikka tämä joidenkin parien kohdalla saattaa vaikuttaa todelta, on kuitenkin huomioitava, että homoseksuaalinen suhde ei ole heterosuhde, jossa vain molemmat ovat biologisesti samankaltaisia. Siinä yksilöt neuvottelevat oman asemansa toisin ja lähtökohta ei ole sukupuolten mukaan jakautunut, vaan osaamisen ja kiinnostuksen kohteiden mukaan jakautunut työnjako.

Myyttien vuoksi ei-heterojen miesten syrjäytyminen jää usein näkymättömäksi. Nuori, komea mies, jolla on tyylikkää vaatteet ja löysä ranneliike saattaa helpommin tulla tunnistetuksi ei-heterona kuin se haiseva ja häiritsevä alkoholisoitunut mies, joka kulkee neljättä kierrostaan kolmosen raitiovaunun takaosassa. Mikäli myyttinen kuva ei-heteroseksuaalisuudesta yhdistyneenä hetero-olettamukseen ohjaa päihdetyöntekijän ajattelua, voi joskus ongelmien takana olevat ongelmat seksuaali-identiteetin käsittelyssä jäädä täysin huomiotta ja siksi myös hoitotulokset vähäisiksi.

Hiv-tartunnat ovat edelleen erityiskysymys miehille, joilla on seksiä miesten kanssa. Vaikka Suomi on todennäköisesti ensimmäisiä länsimaita, joissa kaikista hiv-positiivisista suurempi osa on saanut tartunnan heteroseksin kuin homoseksin kautta, on erityisesti nuorten ei-heteroseksuaalisten miesten hiv-tartuntojen lisääntyminen hälyttävää. Seksuaalisesti aktiiviseen ikään on tullut ensimmäinen suuren aids-kohun jälkeinen sukupolvi, joka on kasvanut yhteiskunnassa jossa hiv on enää jatkuvaa lääkitystä vaativa pitkäaikais sairaus muiden joukossa. Tämä yhdistyneenä päihteiden käyttöön on johtanut seksuaalisen riskikäyttäytymisen lisääntymiseen. Vain aika näyttää, onko käynnistymässä uusi epidemia vai palaako tilanne ennalleen. Turvallisempaan seksiin liittyvät neuvottelutilanteet ovat monimutkaisia,

siksi asiakastyössä olisi hyvä huomioida myös vastuulliseen seksuaaliseen käyttäytymiseen liittyvä kehittyminen.

24

Erityiskysymyksiä: naiset, joilla seksiä naisten kanssa

Naiset, joilla on seksiä naisten kanssa, ovat vaarassa tulla kaksinkertaisesti syrjityiksi: ensin naisina ja toiseksi ei-heteroseksuaalisuutensa vuoksi. Tutkimusten⁸ mukaan ei-heteroilla naisilla on miehiset juomatavat muihin naisiin verrattuna. Siksi päihteiden ongelmakäyttökin on huomattavasti yleisempää ei-heteroilla naisilla kuin muilla naisilla. Jussi Nissinen on todennut että ei-heterojen naisten piirissä päihdeongelmaisesta huolehditaan jonkin aikaa, ongelmien pahentuessa ja kasautuessa yksilö kuitenkin syrjäytyy paitsi yhteiskunnasta, myös sosiaalisesta verkostostaan.

Aiemmin ei-heteroseksuaalisilla naisilla oli huomattavasti harvemmin lapsia kuin heteroseksuaalisilla naisilla. Nykyisen hedelmöityshoitokäytännön vaikutuksia on vielä liian aikaista arvioida, mutta on perusteltua kuitenkin olettaa että monella ei-heterolla naisella perheen ja lasten mukanaan tuoma vakiintuminen ja päihteiden käytön väheneminen on harvinaisempaa kuin heteroseksuaalisilla naisilla.

8 esimerkiksi Nissinen (1995) ja Roy (1995)

4 Ei-heterot ja sukupuoleltaan monimuotoiset päihdepalvelujen asiakkaina

Päihdehuoltolain ensimmäinen luku määrää, että kunnan on järjestettävä päihdehuolto sisällöltään ja laajuudeltaan sellaiseksi kuin kunnassa esiintyvä tarve edellyttää. Sosiaalilautakunnan ja kunnan muiden viranomaisten on ehkäistävä alkoholin ja muiden päihteiden ongelmakäyttöä yleisesti lisäävien olosuhteiden ja elämäntapojen syntymistä. Palvelut tulee järjestää siten, että ne ovat helposti tavoitettavia, joustavia ja monipuolisia. Päihdehuollon palveluja tulee antaa henkilölle, jolla on päihteiden käyttöön liittyviä ongelmia, sekä hänen perheelleen ja muille läheisilleen. Palveluja on annettava henkilön, hänen perheensä ja muiden läheistensä avun, tuen ja hoidon tarpeen perusteella.⁹ Tämä tarkoittaa, että kunnan on huolehdittava siitä että myös ei-heteroseksuaaliset ja sukupuoleltaan epätyypilliset henkilöt ja heidän läheisensä saavat asianmukaista ja hyvää hoitoa päihdepalveluissa. Muista päihdetyötä ohjaavista laeista saat tietoa esimerkiksi Stakesin Neuvoa-antavat -sivustolta kohdasta Lait ja linjaukset¹⁰.

Myös Yhdenvertaisuuslaki ohjaa ja pyrkii takaamaan yhdenvertaisuuden toteutumista eri tilanteissa. Jostain syystä kuitenkin sosiaali- ja terveystalutus on rajattu yleisen yhdenvertaisuuden ulkopuolelle ja ainoastaan etnisen alkuperän nojalla tapahtuva syrjintä on tässä laissa kielletty. Kuitenkin monessa muussa laissa, perustuslaista lähtien, on kielletty syrjintä ja eriarvoinen kohtelu seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen perusteella. On siis hyvä sisällyttää hoitopaikan tai päihdepalveluja tarjoavan yksikön yhdenvertaisuussuunnitelmaan myös muita syrjintäperusteita kuin etnisyys ja sukupuoli.

9 Päihdehuoltolaki, 1. luku, pykälät 3 ja 5–7.

10 <http://neuvoa-antavat.stakes.fi/FI/lait/index.htm> [5.3.2007]

Ei-heteroilla ihmisillä ja ihmisillä, joilla on epätyypillisiä sukupuolikokemuksia, on monin tavoin samanlaisia kysymyksiä päihdehuollon asiakkaana kuin muillakin. Työntekijän ei tule olettaa, että asiakkaan erityisyys on aiheuttanut hänen ongelmansa, jollei asiakas itse ole tätä mieltä. Monilta osin kuitenkin kokemukset ja lähestyminen vaatii erityishuomiota. Pysin tässä luvussa nostamaan esiin näitä erityiskysymyksiä.

Huolimatta päihdeiden käytön ja siihen liittyvien ongelmien suhteellisesti korkeasta esiintyvyydestä, ei-heterot ja ihmiset, joilla on epätyypillisiä sukupuolikokemuksia, ovat päihdepalvelujen asiakaina aliedustettuja. Tämä johtuu todennäköisesti kahdesta seikasta. Ensinnä, hoitoon hakeutumisessa saattaa olla sellaisia esteitä, joita heteroilla tai sukupuoleltaan tyyppillisillä ihmisillä ei ole. Toisaalta on mahdollista, että suuri osa hoitoon hakeutuneista pysyy näkymättöminä oman erityisyytensä suhteen ja siksi havaittu monimuotoisuus ei olekaan todellisuuden kanssa yhtenevä.

Olen poiminut useista lähteistä, kuten haastatteluista ja keskusteluista, erilaisia yleisiä esteitä päihdepalvelujen piiriin hakeutumiselle. Monelle esteenä ovat aiemmat negatiiviset kokemukset palvelujärjestelmässä esimerkiksi sosiaali- ja terveydenhuollon palveluissa, myös päihdepalveluissa. Nämä negatiiviset kokemukset yleistetään silloin koko palvelujärjestelmää koskeviksi eikä uskalleta hakea apua jostain muualta vastaavien kokemusten pelossa.

Yleisin pelko vaikuttaisi olevan pelko syrjinnästä (homo- tai transfobiasta) ja työntekijän asiantuntijuuden puutteesta. Asiakas voi pelätä joutuvansa selittelemään elämäänsä liittyviä asioita tai toimimaan työntekijän kouluttajana tilanteessa, jossa itse on avun tarpeessa. Pelko työntekijöiden uskonnollisuudesta, asenteesta tai mahdollisesta ”eheytysterapian” tarjoamisesta saattaa myös vaikuttaa. Asiakas pelkää, ettei hän tule kuulluksi ja hyväksytyksi omilla ehdoillaan.

”[On se] vaikee konsepti jos on vaik, jossain A-klinikal töissä ois joku [uskova], jonka mielestä homous on sairautta. Niinku tää [ystäväni] siel [toisessa kaupungissa], jota oli alettu pommittaa, nää uskovaiset johonki raamattupiiriin,

et eka käännetään selkää mut sit lyödään Raamattu pöytään, et lues tosta niin pelastut. Itekin erosin [kirkosta] just noista [edellä mainituista] syistä ja tietty naispappeusjutuista.”

”Oon mä sitä miettiny, ettei tästä [mun biseksuaalisuudesta] tehtäs ongelmaa siellä, kun ei se sitä mulle koskaan oo ollu.”

27

Päihdepalvelujen asiakkaaksi hakeutumista saattaa estää myös pelko leimautumisesta oman yhteisön sisällä. Toisaalta asiakas voi pelätä, ettei tule saamaan vertaistukea muilta palvelujen käyttäjiltä, pelot saattavat kohdistua enemmän toisten asiakkaiden asenteisiin kuin työntekijän.

Ei-heteroseksuaalisuus ja sukupuolen monimuotoisuus ovat usein näkymättömiä ilmiöitä. Monet ei-heteroseksuaaliset henkilöt elävät heterosuhteilta vaikuttavissa parisuhteissa, eikä ympäristö osaa tulkita parisuhdetta tai henkilön suuntautumista oikein. Myös useimmat transvestiitit elävät näkymättöminä, heterosuhteissa ja usein sukupuoliominaisuutensa kaikilta salaten. Transgender-ihmiset ovat myös usein väärinymmärrettyjä, yksilön sukupuoli kokemus saattaa naamioitua esimerkiksi maskuliinisen lesbon rooliin. Tätä näkymättömyyttä ja sen yksilössä aiheuttamaa ahdistusta voidaan vähentää työntekijöiden sensitiivisyydellä ja sanavalinnoilla eri tilanteissa.

5 Seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuoli-identiteetin huomioonottaminen hoitosuhteissa

”Tosi hyvä kysymys toi, että miten pitäis huomioida. Et se kynnys ois matala, et vois hakea apua. [...] Just se eka kontakti on tosi tärkeä. Mä laitoin eka pari sähköpostia [projektin työntekijälle], sit olin ihan että ääk, oon tolle puhunu tosi intiimejä asioita itestäni. Et se vois olla se vika korsi, joka katkasee selän, jos ei kohdata oikein. Se kyl vaatii ihan tosissaan munaa, et hakee apua. Kyl se pitää niin, et ei enää oo muuta tietä ku ylöspäin, pitää olla pohjalla. Se on ihmisestä itestä kiinni, miten vaikeeta on hakea [apua]. Riippuu omasta fiiliksestä, et vaik jos on tosi vaikeeta et on homo niin aivan taatusti on korkeampi kynnys. Omista voimavaroista se on kiinni.”

Seksuaalisen suuntautumisen tai sukupuoli-identiteetin puheeksi ottaminen voi vaikuttaa monimutkaiselta asialta. Onko minulla työntekijänä oikeus mennä asiakkaan yksityisalueelle? Mitä, jos asiakas ei ole lainkaan valmis itse asiasta puhumaan? Työntekijän on hyvä kulkea tässä tuntosarvet pystyssä. Erilaisin pienin elein voi lähestyä asiaa, esimerkiksi kysymällä onko asiakas joskus pohtinut seksuaali-identiteettiään tai sukupuoltaan. Jos asiakas on halukas keskustelemaan, voidaan edetä hänen määrittelemäänsä suuntaan. Muussa tapauksessa jätetään asia odottamaan myöhempää ajankohtaa. Usein asiakas voi ”rivien välissä” ja sanavalinnoillaan kertoa ei-heteroseksuaalisuudestaan tai sukupuolikokemuksestaan testaten työntekijän herkkyyttä tunnistaa ja hyväksyä sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuutta.

Kun puheeksi ottaminen on onnistunut ja asiakas on kertonut olevansa ei-heteroseksuaalinen tai että hänellä on sukupuolen monimuotoisuuteen liittyviä kokemuksia, voi olla aiheellista jossain vaiheessa purkaa molemminpuolisia ennakkoluuloja. Asiakkaalla yhtä hyvin kuin työntekijällä voi olla erilaisia myyttien värittämiä oletuk-

sia, kuten esimerkiksi se, että asiakkaan tavoitteena olisi (tai tulisi olla) pitkäkestoinen, yksiavioinen parisuhde. Erilaisten aiheiden esiin ottamista ei kannata pelätä, olennaista on asenne jolla asiaa lähestytään ja asiakkaan kokemusmaailman sekä arvomaailman kunnioittaminen. Voidaan esimerkiksi puhua lapsista, muistaen että nykyään muodostuu paljon perheitä, joissa vanhemmista jollain tai kaikilla on epätyypillisiä sukupuolikokemuksia tai ei-heteroseksuaalinen identiteetti ja muistaen, että kaikki ihmiset eivät eri syistä johtuen halua lapsia.

Ryhmätilanteissa on kiinnitettävä huomiota niin työntekijöiden kuin asiakkaidenkin mahdollisiin torjuviin asenteisiin. Niiden tunnistaminen on tärkeitä ja havaittuihin epäkohtiin on puututtava. Ryhmässä toisia ja monimuotoisuutta kunnioittavan ilmapiirin muodostaminen on ensisijaisesti ryhmän ohjaajan vastuulla. Mikäli tilanne herättää epä tietoisuutta tai ryhmäläisille tulee kysymyksiä, on niitä voitava käsitellä, mutta niin että keskustelun kohteena oleva henkilö tuntee että hänen erityisyytensä on hyväksytty ja hänelle tärkeä asia. Ryhmän ohjaaja ei saa tehdä päätöstä ulostulosta (eli oman identiteetin tai ominaisuuksien paljastamista) yhdenkään ryhmäläisen puolesta, jokaisella tulee olla oikeus määritellä itsensä haluamallaan tavalla ja jättää kertomatta asioita itsestään mikäli ei tunne ryhmää riittävän turvalliseksi. Yksilökeskusteluissa voidaan kuitenkin käsitellä ulostulon vaikutuksia ja odotuksia jo etukäteen ja sopia erilaisista strategioista mikäli ongelmia ilmenee. Moninaisuutta vahvistavaa ilmapiiriä voi kehittää monin eri tavoin, esimerkiksi tuomalla esiin sen että me kaikki olemme tässä ryhmässä erilaisia ja yksilöitä, meillä on siihen oikeus ja se on tämän ryhmän voimavara. Mikäli joidenkin ryhmäläisten välille tulee sovittamattomia ristiriitoja, voi joskus olla tarpeen pohtia ryhmäjako uudelleen. Tällöin on myös tärkeää, ettei ketään syyllistetä tapahtuneesta.

6 Työyhteisön monimuotoisuus

Seksuaalisen suuntautumisen, sukupuolen ja perheiden monimuotoisuutta ei pidä nähdä vain asiakkaiden edustamana. Esimiesten, mutta yhtä hyvin jokaisen työntekijän, vastuulla on monimuotoisuutta kunnioittavan ja avoimen työilmapiirin luomisessa.

Yhdenvertaisuuslaki määrää työhönottoperusteista, työoloista ja työehdoista, henkilöstökoulutuksesta sekä uralla etenemisestä, koulutuksen (mukaan lukien erikoistumis- ja uudelleen koulutuksen) tai ammatillisen ohjauksen saamisesta sekä itsenäisen ammatin tai elinkeinon harjoittamisen edellytyksistä. Se kieltää syrjinnän iän, etnisen tai kansallisen alkuperän, kansalaisuuden, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, terveydentilan, vammaisuuden, sukupuolisen suuntautumisen (jolla tarkoitetaan seksuaalista suuntautumista) tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella. Syrjinnällä tarkoitetaan henkilön asettamista epäedulliseen asemaan muihin työntekijöihin nähden myös niin, että näennäisesti puolueeton säännös, peruste tai käytäntö saattaa jonkun epäedulliseen asemaan muihin vertailun kohteena oleviin nähden ja sitä, että henkilön tai ihmisryhmän arvon ja koskemattomuuden tarkoituksellista tai tosiasiallista loukkaamista siten, että luodaan uhkaava, vihamielinen, halventava, nöyryyttävä tai hyökkäävä ilmapiiri. Kiellettyä on myös syrjintään kehottaminen tai käskeminen.¹¹

Myös rikoslain 47. luku työrikoksista kieltää työsyryjinnän. Lain mukaan työnantaja tai tämän edustaja, joka työpaikasta ilmoittaessaan, työntekijää valitessaan tai palvelussuhteen aikana asettaa työnhakijan tai työntekijän epäedulliseen asemaan rodun, kansallisen tai etnisen alkuperän, kansalaisuuden, ihonvärin, kielen, sukupuolen (joka sisältää sukupuolen monimuotoisuuden liittyvät ilmiöt), iän, perhesuhteiden (joka sisältää sateenkaariperheet),

11 Yhdenvertaisuuslaki, pykälät 2 ja 6

sukupuolisen suuntautumisen (jolla tarkoitetaan seksuaalista suuntautumista), terveydentilan, uskonnon, yhteiskunnallisen mielipiteen, poliittisen tai ammatillisen toiminnan tai muun näihin rinnastettavan seikan perusteella, on tuomittava työsyrynnästä sakkoon tai vankeuteen enintään kuudeksi kuukaudeksi.¹²

Esimiesten ja työyhteisön velvollisuus on kehittää itseään, kouluttautua monimutkaisiksi koettujen asioiden suhteen ja hankittava riittävästi työnohjausta. Monimuotoisuutta kunnioittavan ja hyväksyvän työilmapiirin luominen ei saa olla sen työntekijän vastuulla, jota laeissa pyritään suojelemaan. Työyhteisöjen monimuotoisuus on toistuvasti osoitettu työhyvinvointia ja tuottavuutta lisääväksi, silloin kun monimuotoisuusjohtaminen on yhteisössä hyvää. Työpaikkakiusaamiseen ja -häirintään puuttuminen ajoissa on välttämätöntä, mutta parempaa johtamista on ongelmien ennaltaehkäisy. Monimuotoinen työyhteisö on luova työyhteisö: kun työntekijöillä keskenään on erilaiset taustat, myös erilaisiin tilanteisiin löydetään suurempi määrä ratkaisuja koska näkökulmat ovat erilaisia. Monimuotoisuutta kunnioittavassa ja avoimessa ilmapiirissä kaikkien on hyvä työskennellä.

Aiemmin tässä oppaassa ehdotin monipuolista rekrytointia ratkaisuksi esimerkiksi asiakkaiden kielitaitoon liittyviin haasteisiin. Vaikka on totta, että ei-heteroseksuaalinen tai sukupuoleltaan epätyypillinen työntekijä ehkä kohtaa luontevammin omassa asiakastyössään kohtaamansa monimuotoisuuden, ei kuitenkaan ole perusteltua ohjata kaikkia ei-heteroseksuaalisia tai sukupuoleltaan epätyypillisiä henkilöitä yhdelle työntekijälle. On otettava huomioon, kuten aina, työntekijän ja asiakkaan yhteensopivuus myös muilla alueilla; usein muut seikat kuin suuntautuminen ovat merkitsevämpiä. On mahdollista, ettei miespuolinen homoasiakas tunne oloaan luontevaksi lesbon työntekijän kanssa ja toisaalta joskus lesboasiakkaalle olisi helpompi olla naistyöntekijän kanssa kuin homomiehen. Suomessa haasteena ovat myös melko rajalliset tapaamismahdollisuudet ja ”pienet piirit” – työntekijä menettäisi mahdollisuuden vapaa-aikaansa, mikäli hänen mennessään homopakkaan ystävien kanssa iltaa viettämään tulee hänelle juttelemaan kymmenen entistä tai nykyistä asiakasta. Työntekijän mahdollisuus erottaa oma työnsä ja vapaa-aikansa toisistaan on pyrittävä varmistamaan.

12 Rikoslaki, 47. luku, 3§

7 Hyviä käytäntöjä ja suosituksia

Visuaaliseen viestintään on hyvä kiinnittää huomiota ja käydä kriittisesti läpi sekä odotustilat että vastaanottohuoneet. Yksipuolisesti voimakkaan heteroseksuaaliset kuvat voivat aiheuttaa osassa asiakkaita ahdistusta. Tällaisia ovat esimerkiksi heteropareja esittävät julisteet ja kuvat, joissa mies ja nainen halailevat keskenään. Mikäli saatavilla ei ole lisäksi homopareja esittäviä kuvia tai julisteita, joissa kaksi samaa sukupuolta olevaa halailee keskenään, on kuvat hyvä korvata muilla kuin parisuhdetilanteita esittävillä teemoilla. Myös sukupuolen monimuotoisuus on hyvä huomioida materiaalivalinnoissa. Osa kuvista voi olla valittu niin, ettei ihmisen sukupuoli ole välittömästi pääteltävissä eikä ainakaan pääosassa.

Onko odotustiloissa luettavana muutakin kuin heteronormatiivista materiaalia? Esimerkiksi sellaisia lehtiä, esitteitä ja lastenkirjoja on runsaasti saatavilla, jotka on suunnattu myös muille kuin heteroille. Voit kysyä näitä vaikka Aids-tukikeskuksesta tai SETasta. Mikäli työntekijällä on huoneessaan kirjallisuutta, on sinne hyvä ottaa mukaan myös seksuaalisen suuntautumisen, sukupuolen ja perheiden moninaisuudesta kertovaa materiaalia. Erilaiset sateenkaariteemat ovat myös hyviä, monimuotoisuutta juhlistava sateenkaarilippu työhuoneen ikkunalaudalla on selvä merkki siitä että täällä saa asioista puhua niiden omilla nimillä, on lupa olla oma itsensä. Punainen nauha tai red ribbon-pinssi (joilla osoitetaan solidaarisuutta hiv-tartunnan saaneille ja heidän läheisilleen) työntekijän puserossa tai takinkäänteessä on hyvä symboli, pinssejä on saatavilla myös eri muodoissa ja sateenkaaren väreissä.

Verbaaliseen viestintään on paneuduttu jo esteettömyyttä käsittelevässä luvussa. Poikaystävän tai vaimon sijaan on hyvä kysyä asiakkaalta seurusteleeko hän tai onko hänellä puolisoa. Mikäli asiakkaille jaetaan ohjeita tai sääntöjä, on hyvä käydä läpi ne pitäen mielessään hetero-olettamuksen. Niihin on hyvä erikseen kirjata, että tässä hoitopaikassa tai yksikössä arvostetaan monimuotoisuutta ja jokaisella

on oikeus olla oma itsensä luetellen esimerkiksi Yhdenvertaisuuslain syrjintäkohdat ja tuoda esiin että epäasialliseen käytökseen puututaan. Ohjeissa on hyvä näkyä myös, mihin asiakkaan tulee kääntyä, mikäli hän tuntee tulleen työntekijän tai toisen palvelujen käyttäjän epäasiallisen käytöksen kohteeksi.

Hyviä kysymyksiä joita voi käyttää seksuaalisuuden, sukupuolen ja perheiden monimuotoisuuden näkyväksi tekemiseen ovat avoimet kysymykset, joilla asiaa lähestytään. Esimerkiksi:

- ☞ Millaiseksi tunnet oman sukupuolesi? Oletko siihen tyytyväinen?
- ☞ Oletko joskus pohtinut omaa seksuaalisuuttasi? Millainen seksuaalidentiteettisi on? Miten tärkeätä seksuaalisuus sinulle on?
- ☞ Miten elät tällä hetkellä? Keitä perheeseesi kuuluu? Ketkä ovat sinulle läheisimpiä ja tärkeimpiä henkilöitä?
- ☞ Tunnetko kuuluvasi johonkin alakulttuuriin?

Mikäli asiakas tuo esiin, että hänellä on selvittämättömiä asioita tai ongelmia seksuaalisuuden tai sukupuolen alueella, tulisiko hänet ohjata eteenpäin? Tähän ei ole yksiselitteistä vastausta. Toisaalta esimerkiksi SETA ja Sexpo säätiö tarjoavat asiantuntijaorganisaatioina palveluja, jotka erityisesti auttavat identiteettipohdunnoissa ja toimenpiteissä. Toisaalta asiakkaasta voi tuntua musertavalta, että hänen vihdoin uskallettua ottaa esiin tämän häntä ahdistavan salaisuuden, se onkin niin hirveää, ettei edes työntekijä voi asiaa kohdata vaan lähettää hänet eteenpäin. Kuten kaikessa auttavassa työssä, myös tässä tilanteessa olisi hyvä lähteä liikkeelle asiakkaan todellisuudesta. Tunteeko hän tarvitsevansa erityisiä palveluita, vai voidaanko asiaa käsitellä tässä? Työntekijän ei kannata pelätä näiden kysymysten esittämistä. Jos asiakas ottaa esiin asian, joka työntekijästä tuntuu vieraalta, voi siihen rohkeasti sanoa, että tuopa oli ensimmäinen kerta, kun kuulen jotain tuollaista, mutta otetaan selvää. Kiitos kun luotit minuun niin että kerroit. Tämän jälkeen voidaan yhdessä etsiä tietoa joko internetistä tai kirjoista. Työntekijä voi konsultoida esimerkiksi SETAn tai Sexpo säätiön työntekijöitä ja tarvittaessa pyytää aiheesta

koulutusta joko koko yhteisölle tai osallistua itse muualla järjestettävään koulutukseen. Laadukkaiden ja riittävien palvelujen tuottaminen on ensisijaisesti kuntien vastuulla, kolmannen sektorin toimijoille ei voida vastuuta säilyttää ilman että kunta huolehtii vähintään korvauksista.

Lopuksi on hyvä muistaa, että seksuaalisuuden, sukupuolen ja perhemuotojen moninaisuus on ensisijaisesti kaikista haasteista huolimatta yksilön ja koko yhteiskunnan elämää rikastuttava kokemus.

”Mä oon nykyään tosi onnellinen. Mulla on ihana vaimo jota mä rakastan ja me toivotaan että saatais jossain vaiheessa lapsia. Asiat on tosiaan kunnossa. Mulla on työpaikkakin, mikä on ihan kiva. En mä olis viis vuotta sitten uskonut että tämmönen on mahdollistakaan. Onneks jaksoin yrittää, onneks menin eteenpäin ja onneks mulla oli se ihana työntekijä joka osas sanoa että hei, et sä tähän kuole vaan asiat kyllä järjestyy lopulta. Sitä mä sit uskoin, ja oikeessahan se oli!”

8 Luettavaa ja linkkejä

Näiltä sivuilta löydät runsaasti linkkejä myös muille koti- ja ulkomaisille sivuille.

<http://www.seta.fi/> • SETAn sivut, joilla käsitellään seksuaalisen suuntautumisen, sukupuolen ja perhemuotojen moninaisuutta sekä tiedotetaan ajankohtaisesta ja alueellisesta toiminnasta.

<http://www.transtukipiste.fi/> • Transtukipisteen sivut keskittyvät sukupuolen monimuotoisuuteen.

<http://www.trasek.net/> • Potilasyhdistys ensisijaisesti trans- ja intersukupuolisille ja heidän läheisilleen, mutta käsittelee koko sukupuolen monimuotoisuuden kirjoja.

<http://www.sexpo.fi/> • Sexpo säätiö toimii edistäen ihmisten seksuaalista hyvinvointia. Sivulla kerrotaan koulutuksista ja siellä on myös laaja kysymysten ja vastausten palsta.

<http://www.paihdelinkki.fi/> • A-klinikkasäätiön ylläpitämän Päihdelinkin sivulla keskitytään koko päihteiden ja riippuvuuksien kirjoon. Löydät sivuilta niin itseapu-oppaita, testejä, keskustelupalstan kuin ammattilaisten tekemiä tietoiskujakin.

<http://www.a-klinikka.fi/> • A-klinikkasäätiön omat sivut.

Kirjasuosituksista kiitos Transtukipisteelle. Suuren osan näistä kirjoista voi tilata internetin kautta.

Dana G. Finnegan, Emily B. McNally: *Counseling Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Substance Abusers: Dual Identities.*

Arlene Istar Lev: *Transgender Emerge, Therapeutic Guidelines for Working with Gender-Variant People and Their Families*

Amity Pierce Buxton: *The Other Side of the Closet, The Coming-Out Crisis for Straight Spouses and Families*

Gerald P. Mallon: *Social Services with Transgender Youth*

Kysynkö asiakkaalta onko hän homo? Vaikuttaako asiakkaan sukupuoli-identiteetti päihteiden käyttöön ja jos vaikuttaa, mitä minä voin työntekijänä tehdä? Mitä pitää ottaa huomioon, jos asiakkaaksi tulee naispari?

Tämä opas pyrkii vastaamaan joihinkin päihdepalvelujen työntekijöiden kysymyksiin seksuaalisen suuntautumisen, sukupuolen ja perheiden monimuotoisuudesta. Opas antaa välineitä asiakastyön tekemiseen, esimerkiksi puheeksi ottamiseen ja monimuotoisuuden kohtaamiseen. Oppaan lähtökohtana monimuotoisuuteen on esteettömyys: miten kehitämme palvelujamme niin, että ne ovat laadukkaita ja tavoitettavia mahdollisimman monelle.

